

*Сергій МІРОШНИЧЕНКО,
прокурор Чернігівської області,
державний радник юстиції 3 класу,
кандидат юридичних наук*

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМИ КОДЕКСАМИ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ (історико-правовий аналіз)

Ключові слова: правосуддя; кодекси радянської доби; злочини проти правосуддя; система норм; судові органи; правоохоронні органи.

Історія розвитку системи кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за злочини проти правосуддя, свідчить, що охорона інтересів правосуддя завжди здійснювалася, як вважають, через визначення кола посагань «зсереди» (діяння, скоєні особами, які беруть участь у здійсненні правосуддя) і «ззовні» (діяння, вчинені проти осіб, які виконують функцію правосуддя).

У перших кримінальних кодексах радянської доби (КК УРСР 1922 року і КК УРСР 1927 року) законодавець не вважав за потрібне виокремлювати злочини проти правосуддя, розглядаючи їх складовою державних злочинів.

Кримінальний кодекс УРСР 1922 року у главі першій Особливої частини «Державні злочини» містив два розділи: перший розділ «Про контрреволюційні злочини» та другий «Про злочини проти порядку управління» [1]. У першому розділі було зосереджено злочини, які відповідно до ст. 57 КК УРСР спрямовані на повалення завойованої пролетарською революцією влади робітничо-селянських рад та робітничо-селянського уряду, а також дії щодо допомоги тій частині міжнародної буржуазії, яка не визнає рівноправності комуністичної системи власності, що приходило на зміну капіталізму, й прагне її повалення шляхом інтервенції або блокади, шпигунства, фінансування преси тощо.

У другому розділі було зосереджено злочини (передбачені в статтях 74–104), спрямовані на порушення правильного функціонування органів управління або народного господарства, поєднані з опором чи непокорою законам радянської влади, перешкоджанням діяльності її органів та іншими діями, що послаблювали силу й авторитет влади.

До цього ж розділу було включено і склади злочинів, які (за чинним нині законодавством) вважаються злочинами проти правосуддя. Серед них:

звільнення заарештованого з-під варти або з місця ув'язнення чи сприяння втечі; втеча з-під варти чи з місця ув'язнення; приховування банд і окремих їх учасників (ст. 76); недонесення про злочин (ст. 89); звільнення заарештованого з-під варти чи з місця ув'язнення, або сприяння його втечі (ст. 92); втеча арештованого з-під варти чи місця ув'язнення (ст. 95). Тобто перший український Кримінальний кодекс протиправні діяння, правова оцінка яким давалася не у процесуальній площині судового розгляду, а іншим уповноваженим державним органом, абсолютно справедливо, на нашу думку, не відносив до злочинів проти правосуддя.

У главі «Посадові злочини» (ст. 111) передбачалася відповідальність за постановлення суддями з корисливих чи інших особистих мотивів неправосудного вироку. Покаранням за цей злочин було визначено позбавлення волі не менш як на три роки, а за обставин, що обтяжують відповідальність, – вищу міру покарання. Стаття 112 КК УРСР передбачала відповідальність за незаконне затримання, незаконний привід, примушування до давання показань, ув'язнення під варту як запобіжний засіб із особистих чи корисливих мотивів. Тобто всі протиправні дії, які вчинювалися на стадії досудового слідства, також не вважалися злочинами проти правосуддя у сучасному їх розумінні. Пізніше КК УРСР 1922 року було доповнено положенням про відповідальність народних засідателів за невиконання без поважних причин своїх обов'язків.

Крім того, з прийняттям 1 липня 1922 року першого КК УРСР було криміналізовано такий склад злочину, як примушування давати показання, де другий розділ передбачав відповідальність за злочини, вчинені посадовими особами органів, що здійснюють правосуддя. В цьому розділі кримінальна норма (примушування давати показання)

не виділялась в окрему статтю, а була віднесена до ст. 112 нарівні з незаконним затриманням, незаконним приводом та взяттям під варту. Зауважимо, що об'єктом злочину в цьому випадку виступали узвичасна (нормальна) діяльність державних органів й інтереси особистості, а суб'єктом був працівник органів слідства чи дізнання, визначений законом. У подальшому суттєвих змін у нормі про відповідальність за примушування давати показання не відбулося. Лише було конкретизовано суб'єкт злочину, а саме: «...производящего следствие или дознание» на «...производящего допрос лица».

1 січня 1927 року набрав чинності новий КК УРСР [2]. Цей кодекс у контексті відповідальності за злочини проти правосуддя суттєво не відрізнявся від КК УРСР 1922 року. Норми, що передбачали відповідальність за злочини проти правосуддя, містились у главах: «Державні злочини», «Злочини проти порядку управління», «Посадові злочини». Зокрема, кримінальний закон визнавав злочином приховування злочинів (ст. 56–23); незаконне звільнення арештованого з-під варті або місця позбавлення волі чи сприяння його втечі (ст. 77); втечу арештованого з-під варті чи з місця позбавлення волі (ст. 78); ухилення свідка від явки чи відмову від дачі показань, перешкоджання явці свідка; ухилення експерта, перекладача чи понятого або відмову від виконання обов'язків; перешкоджання явці народного засідателя (ст. 87); винесення суддею неправосудного вироку (ст. 102); незаконне затримання, незаконний привід (ст. 103); провокацію хабара з метою подальшого викриття хабародавця (ст. 107) та ін.

Кримінальний кодекс УРСР 1927 року, як і КК УРСР 1922 року, встановлював відповідальність суддів лише за винесення неправосудного вироку. Але згодом ст. 102 було викладено у такій редакції: «Постановлення суддями з корисливих чи інших особистих інтересів неправосудного вироку, рішення та інших постанов, – ...» Таке законодавче визначення свідчить про вдосконалення цієї норми і більшу захищеність відносин у сфері правосуддя. Кримінальний кодекс УРСР 1927 року передбачав і відповідальність народних засідателів за ухилення від виконання своїх обов'язків (ч. 3 ст. 87).

Спеціальна глава «Злочини проти правосуддя» вперше в історії радянського періоду була виділена у Кримінальному кодексі Української РСР 1960 року.

Наявність самостійної глави про відповідальність за злочини проти правосуддя свідчить про важливість цієї сфери суспільного життя, роль кримінально-правових засобів в її становленні та охороні.

Структурно її було вміщено у Кримінальному кодексі між службовими злочинами і злочинами проти порядку управління. Глава містила значну кількість норм, що суттєво відрізнялись від норм попередніх кодексів.

Причому зосереджувалися в одній главі (VIII – «Злочини проти правосуддя») протиправні діяння, які могли вчинятися різними суб'єктами як «зсередины», так і «ззовні». На думку окремих вчених, зазначене свідчило про формування концепції більш широкого розуміння правосуддя, ніж власне діяльність суду з розгляду та вирішення справ. У цій главі зведено до єдиного об'єкта діяння (дії чи бездіяльності) слідчих, суддів, співробітників правоохоронних органів і виправних установ, організацій та окремих осіб, від яких залежить виконання завдань правосуддя. Поряд із цим при впорядкуванні глави, як вважав дехто з дослідників, урахувалася специфіка суб'єктів вчинення злочинів і побудована система злочинів проти правосуддя, яка виділяла посягання посадових осіб правосуддя й діяння інших суб'єктів. [3, 116–123].

У главі «Злочини проти правосуддя» першими з кримінально-правових заборон, за порушення яких наставала відповідальність, зазначалися завідомо незаконний арешт, затримання або привід; притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності; примушування до дачі показань. На нашу думку, правовідносини, що склалися між державою (в уособленні її органів) і громадянином у зв'язку з такими діями, не мали нічого спільного з правовідносинами, що склалися у сфері правосуддя. Більш виваженою була позиція законодавця при ухваленні Кримінальних кодексів УРСР 1922 та 1927 років.

Другу групу (ст. 176 КК УРСР) становили: винесення суддями завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови. Ця стаття складалася з двох частин у такій редакції: «Винесення суддями з корисливих мотивів або іншої особистої заінтересованості завідомо незаконного вироку, рішення, ухвали або постанови – карається позбавленням волі на строк до п'яти років. Якщо ж воно спричинило тяжкі наслідки, – каралось позбавленням свободи на строк до восьми років». Порівняно з КК УРСР 1922 і 1927 років, – в КК УРСР 1960 року встановлювалася відповідальність за всі види неправосудних судових актів [4]. У третю групу було об'єднано діяння, не пов'язані з виконанням винним посадових обов'язків зі здійснення правосуддя: завідомо неправдивий донос; завідомо неправдиві показання; відмова від дачі пока-

заявляючи свідком або відмова експерта від дачі висновку; невиконання судового рішення; втеча з місця позбавлення волі або з-під варти тощо.

На наш погляд, у законодавця було більше підстав для віднесення таких злочинів до категорії вчинених проти порядку управління, як таких, що унеможливлювали (ускладнювали) діяльність правоохоронних органів, що (крім прокуратури) відносяться до виконавчої гілки влади, або до категорії злочинів, що посягають на честь та гідність людини і громадянина. Адже діяння особи, яка вчинила завідомо неправдивий донос, передусім спрямовується проти невинної людини, а не проти правосуддя як способу реалізації державної влади. Тож кримінальна справа, порушена за доносом, зазвичай не доходить до суду, а закінчується процесуальним рішенням державного органу, що належить до іншої (виконавчої, а не судової) гілки влади.

Така побудова системи злочинів проти правосуддя, з виділенням діянь, пов'язаних із зловживанням або перевищенням службових повноважень при здійсненні правосуддя, обумовлювалася домінуванням упродовж декількох десятиліть поглядів на систему злочинів проти правосуддя, виходячи із суб'єкта його здійснення [5, 11; 6; 7].

Розглядаючи систему норм глави «Злочини проти правосуддя» з позиції кримінального процесу як науки, нескладно помітити (про це зазначається і в науковій літературі), що норми у вказаній главі розміщені у послідовності стадій кримінального процесу. Щоправда, дехто з науковців наполягають на тому, що така послідовність відповідала і «... стадіям виконання завдань правосуддя...»

Подальші зміни і доповнення, що захищали життя, здоров'я, особисту безпеку, честь та гідність суддів, як зазначено в окремих дослідженнях, було внесено з метою підвищення ефективності кримінально-правового захисту суб'єктів правосуддя. Однак, як у філософії – «не можна осягнути неосяжне», так і в кримінальному праві не можна звести до спільного знаменника об'єкти посягань (суспільні відносини), що за своєю суттю, змістом і спрямованістю були і залишаються кардинально відмінними.

Як наслідок, попри всі наміри, у різних главах КК УРСР 1927 року залишилися (і залишаються до сьогодні) норми, що передбачають відповідальність за аналогічні дії, але різних суб'єктів їх вчинення. На думку деяких учених, саме ця обставина і ускладнювала правозастосовчу діяльність, не давала можливості відстежити динаміку скоєння таких злочинів, порушувала структуру системи злочинів проти право-

суддя, знижувала в цілому ефективність його правового захисту.

Саме така «розкиданість», на наш погляд, і є результатом наміру штучного об'єднання правових норм, що передбачають відповідальність за неправомірні діяння на стадіях слідства і виконання вироків (постанов), з тими нормами, які дійсно захищають незалежність власне правосуддя.

Прийняті наступні законодавчі акти, у тому числі закони України: «Про статус суддів» від 15 грудня 1992 року; «Про органи суддівського самоврядування» від 2 грудня 1994 року; «Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію і дисциплінарну відповідальність суддів України» від 2 грудня 1994 року; «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 року; «Про забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року тощо сприяли більш чіткому визначенню об'єкта злочинів проти правосуддя. Додатковим підтвердженням правомірності нашого висновку щодо меж правосуддя і сутнісного його визначення є те, що відповідальність за посягання на працівників правоохоронних органів відносилася законодавцем до злочинів проти порядку управління. Заради справедливості вкотре зазначимо: як вважають деякі науковці, це порушило науково обґрунтовані критерії групування складів злочинів проти правосуддя.

Розбудова правової держави передбачає якісно інший, досконаліший рівень здійснення правосуддя. Для його забезпечення мають застосовуватися додаткові й удосконалюватися вже реалізовані заходи. Це насамперед подальший розвиток системи судових органів; підготовка кадрів працівників; удосконалення правового статусу суддів; правороз'яснювальна робота з населенням, поглиблення правової культури у суспільстві.

Ряд злочинів проти правосуддя вперше нормативно було закріплено в Основах кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік [8]. Зокрема, у ст. 7-1 Основ до числа тяжких було віднесено такі злочини, як притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності за обтяжуючих обставин; винесення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови, що призвели до тяжких наслідків; примушування до дачі показань за обтяжуючих обставин.

Більше того, відповідно до ст. 4 Закону СРСР «Про затвердження Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» [9] Верховним Радам союзних республік прямо пропону-

валось привести законодавство республік у відповідність з Основами.

Подальший розвиток кримінально-правових норм у сфері правосуддя, їх законодавче структурування визначалися Основами кримінального законодавства. При цьому слід зазначити, що Основами кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, затвердженими Законом СРСР від 25 грудня 1958 року, визначалися тільки принципи й установлювалися лише загальні положення кримінального законодавства: підстави кримінальної відповідальності (ст. 3), дія кримінально-правових норм у часі (ст. 6) і просторі (ст. 4, 5). Саме союзними Основами визначалися поняття злочину й покарання, його призначення й звільнення від нього. Прийняття в липні 1991 року нових Основ кримінального законодавства [10], незважаючи на низку новел, докорінно не змінило сутності тих, що діяли раніше. Однак зауважимо: редакція Основ 1991 року вже не містила норми (ст. 7-1), що розкривала поняття тяжкого злочину і як наслідок – таких складів злочину проти правосуддя, як притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, винесення завідомо неправосудного вироку, примушування до дачі завідомо неправдивого свідчення.

Така трансформація не введених у дію (передбачалась з 1 липня 1992 року) Основ кримінального законодавства, на наш погляд, обумовлювалася відомими історичними подіями напередодні розпаду Союзу РСР, спробами (у вже сформованих суспільно-політичних умовах) надання максимально можливої самостійності республікам, у тому числі у сфері судострою й здійснення правосуддя.

На наше переконання, саме Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1958 року, насамперед статті 3 і 7-1, стали точкою відліку для сучасної структуризації кримінальних кодексів союзних республік, а надалі – і незалежних держав. Зокрема, Кримінальний кодекс Української РСР 1960 року [11], прийнятий на базі й у розвиток Основ кримінального законодавства, містив 15 статей, об'єднаних в окрему главу «Злочини проти правосуддя». Надалі цю главу було доповнено ще 9 складами злочинів. Нині чинний (з 2001 року) КК України значно розширив перелік (30 статей) злочинних посягань проти правосуддя, структурно також об'єднаних в одиницями розділ.

Тобто чітко простежувалася тенденція до збільшення кількості норм про злочини проти правосуддя за рахунок посягань, що полягають у протиправ-

ному впливі на працівників правоохоронних органів та за невиконання рішень судів. Така тенденція дала підстави прихильникам концепції розширеного розуміння терміна «правосуддя» стверджувати про подальшу демократизацію суспільства загалом та удосконалення правосуддя зокрема.

Разом з тим доводиться констатувати, що КК УРСР 1960 року в частині регламентації відповідальності за злочини проти правосуддя містив багато недоліків. Найбільш характерні серед них наступні.

У кримінальному законі так і не було визначено зміст власне поняття «правосуддя», що не усунуло труднощів у застосуванні та не припинило дискусій щодо кола суспільних відносин, які підлягали кримінально-правовій охороні відповідними нормами. Зокрема, дискусійним залишилося питання про те, чи наставала кримінальна відповідальність за нормами глави VIII Особливої частини КК УРСР 1960 року при вчиненні посягань, пов'язаних з розглядом справ у Конституційному Суді України, та тих, що випливають з адміністративних правовідносин тощо.

Мало місце необґрунтоване дублювання норм про однорідні за сутністю посягання. Важко пояснити, чому в різних статтях аналізованої глави передбачено невиконання судового рішення посадовою особою (ст. 176-4) й невиконання вироку суду про позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю особою, стосовно якої винесено вирок (ст. 183-2).

Існували прогалини в регламентації злочинних посягань. Деякі з них розглядалися як інститути Загальної частини (зокрема, ухилення від відбування вправних робіт, ухилення від сплати штрафу).

У нормах глави «Про злочини проти правосуддя» зберігалася застаріла термінологія, яка не узгоджувалася з нормативними актами інших галузей права. Так, у ст. 173 КК УРСР 1960 року йшлося про «арешт», тоді як кримінально-процесуальне законодавство давно вже містило поняття «взяття під варту». Це ускладнювало як з'ясування змісту, так і застосування відповідних кримінально-правових норм.

Невиправдано широким було використання оціночних понять, засилля бланкетних ознак («незаконна передача заборонених предметів» (ст. 183-4)). Зміст більшості таких норм неможливо було з'ясувати без звернення до норм цивільного та господарського законодавства, відомчих нормативних актів.

Отже, застосування кримінально караних норм про злочини проти правосуддя в Кодексі 1960 року потребувало штучно ускладненого, майже постійно-

го звернення до норм інших глав Особливої частини, а також нормативних актів інших галузей права.

Реформа законодавства, що розпочалася наприкінці 80-х – початку 90-х років, ґрунтувалася на принципі розподілу влади. І це обумовлювало необхідність забезпечення самостійності, стійкості судової влади. Подальші зміни, як уже зазначалося, потребували посиленого захисту осіб, які безпосередньо здійснювали правосуддя. Разом із тим на норми цієї глави вплинули й відповідні зміни соціально-економічних, ідеологічних і політичних

суспільних відносин. Наприклад, було декриміналізовано норми про втечу з місця вистилки (ст. 184); самовільне повернення вислані особи у місця, в яких їй заборонено мешкати, або невиїзд особи, якій призначена висилка (ст. 185).

Згаданий вище модельний Кримінальний кодекс країн СНД, держав близького зарубіжжя, не був сприйнятий, що значною мірою пояснюється політичними режимами цих країн. Як наслідок, за взірцем внутрішнього законодавства, в тому числі і в Україні, цей кодекс не було прийнято.

Список використаних джерел:

1. Уголовный кодекс УССР. – Х.: Издание Наркомюста, 1922. – 35 с.
2. Кримінальний кодекс УРСР. – Х.: Юридичне видавництво Нарком'юсту УРСР, 1927. – С. 72.
3. Квасневська Н. Кримінальне законодавство України про злочини проти правосуддя / Н. Квасневська // Вісник прокуратури. – 2009. – № 4. – С. 116–123.
4. Щасний А. Историчний аспект кримінально-правової протидії постановлення суддями завідомо неправосудного вироку / А. Щасний // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2009. – № 3. – С. 100–115.
5. Кульберг Я.М. Преступления против правосудия / Я.М. Кульберг. – М.: Госюриздат, 1962. – 62 с.
6. Власов И.С. Ответственность за преступления против правосудия / И.С. Власов, И.М. Тяжкова. – М., 1968. – С. 29–41.
7. Курс советского уголовного права: в 6 т. / под ред. А.А. Пионтковского. – М.: Наука, 1971. – Т. 4. – С. 93–10.
8. Основы законодательства Союза РСР и союзных республик. – М.: Юридична література, 1987. – С. 512.
9. Про затвердження Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік: Закон СРСР від 25 грудня 1958 року // Відомості Верховної Ради СРСР. – 1959. – № 1. – Ст. 6.
10. Основы кримінального законодавства Союзу РСР і союзных республік // Вісті. – 1991. – 19 липня.
11. Кримінальний кодекс Української РСР // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 14.

Сергій МИРОШНИЧЕНКО

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМИ КОДЕКСАМИ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ (історико-правовий аналіз)

Резюме

Проаналізовано історико-правове становлення системи кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за злочини проти правосуддя у кримінальних кодексах України. З'ясовано тенденції криміналізації суспільно небезпечних діянь проти правосуддя, які стосуються органів дізнання та досудового слідства і виконання судових рішень.

Сергей МИРОШНИЧЕНКО

ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПРОТИВ ПРАВОСУДИЯ ПО УГОЛОВНЫМ КОДЕКСАМ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА (историко-правовой анализ)

Резюме

Проанализировано историко-правовое становление системы уголовно-правовых норм, предусматривающих ответственность за преступления против правосудия в уголовных кодексах Украины. Выявлены тенденции криминализации общественно опасных деяний против правосудия, которые касаются органов дознания и досудебного следствия и исполнения судебных решений.

Sergiy MIROSHNYCHENKO

CRIMES AGAINST JUSTICE IN UKRAINIAN CRIMINAL CODES OF SOVIET ERA (historical and legal analysis)

Summary

Historical and legal establishment of criminal law system providing responsibility for crimes against justice is analyzed. The development of criminalization of socially dangerous acts against justice related to inquiry and pre-trial investigation as well as execution of court decisions are considered.